AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

AJANTA

ISSN - 2277 - 5730

Volume - IX, Issue – III, July - September - 2020

Impact Factor 2019 - 6.399 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

डॉ. क्षिरसागर बी. एस.

In Recognition of the Publication of the Paper Titled

नरहर कुरूंदकरांचे सांस्कृतिक इतिहास लेखन

Editor

Vinay S. Hatole

Ajanta Prakashan
Jaisingpura, Near University Gate, Aurangabad. (M.S.) 431 004
Mob. No. 9579260877, 9822620877 Tel. No.: (0240) 2400877,
ajanta5050@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

SHIVAJI COLLEGE • HINGOLI

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

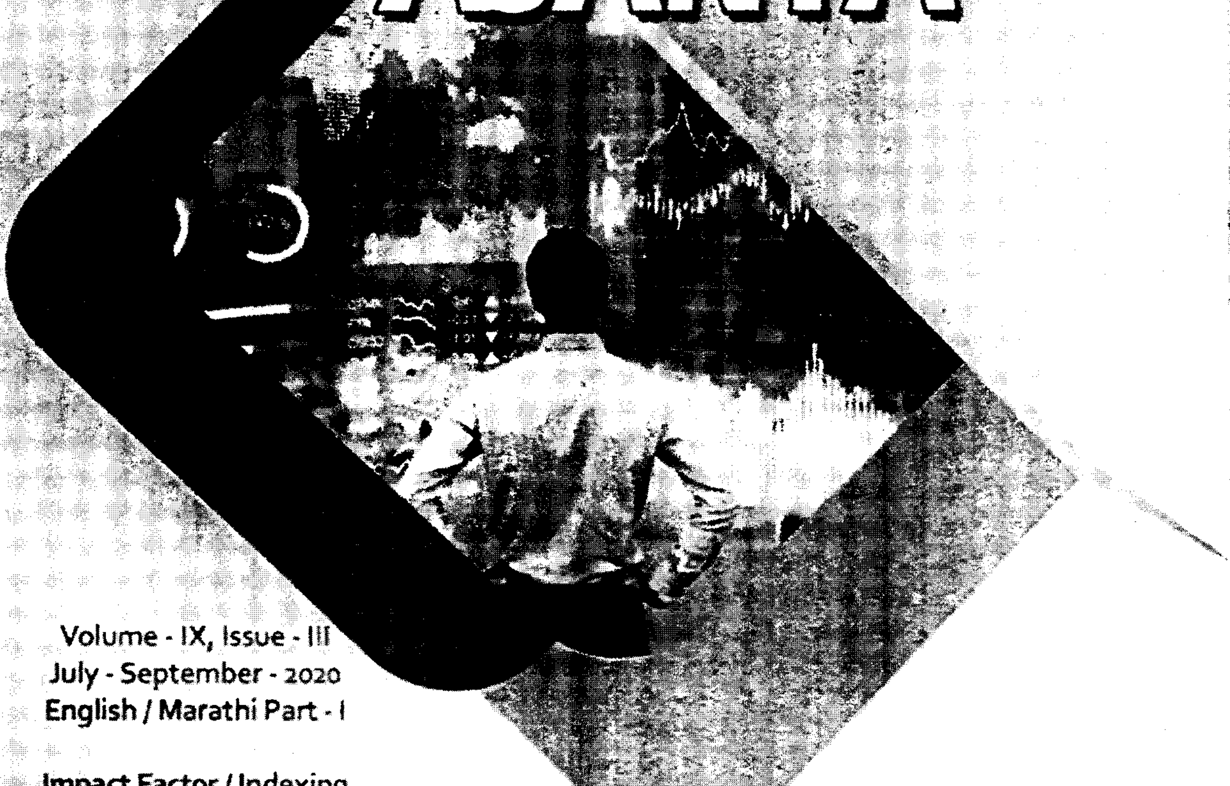

Volume - IX, Issue - III
July - September - 2020
English / Marathi Part - I

Impact Factor / Indexing
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१२	महिला सक्षमीकरण समोरिल आव्हाणे **गोरखनाथ जिजेबा अवचार**	५३-५६
१३	ग्रामीण अर्थव्यवस्थेत शाश्वत रोजगारात हस्तकला व हातमाग उद्योगाचे योगदान **डॉ. वासंती निचकवडे**	५७-६२
१४	साखरफेरा : ऊस उत्पादक शेतकऱ्यांच्या शोकांतिकेची कहाणी **डॉ. सुभाष ज्ञानबा गव्हाणे**	६३-६७
१५	भारत पाकिस्तान यांच्यातील मुख्य समस्या : काश्मीर **प्रा. डॉ. एन. झेड. पाटील**	६८-७३
१६	आदिवासी महिलांच्या आर्थिक, सामाजिक स्थितीचे अध्ययन (विशेष संदर्भ-गोंदिया जिल्ह्यातील सालेकसा तालुका) **डॉ. प्रमोदकुमार केशव नंदेश्वर**	७४-८२
१७	भारतातील अन्नसुरक्षीततेवर हवामान बदलाचा परिणाम **प्रा. डॉ. दिलीप पांडुरंग महाजन**	८३-८९
१८	नरहर कुरुंदकरांचे सांस्कृतिक इतिहास लेखन **डॉ. क्षिरसागर बी. एस.**	९०-९५
१९	आदिवासींचे बांबु व्यवस्थापन एक अध्ययन **प्रा. डॉ. कुंदन एस. दुफारे**	९६-१००
[illegible]	शीख स्त्रियांच्या सामाजिक उत्थानात गुरुनानकांचे योगदान **डॉ. हरी नारायण जमाले** **संध्या उद्धवराव करमनकर**	१०१-१०६
[illegible]	[illegible] महाविद्यालयातील विद्यार्थिनींसाठी कौटुंबिक हक्क शिक्षण कार्यक्रमाची [illegible] परिणामकारकतेचा अभ्यास **डॉ. एकनाथ वाजगे**	१०७-११२
[illegible]	[illegible] महाविद्यालयाच्या ग्रंथालयातील सर्वोत्तम पद्धती : एक अभ्यास **प्रा. संभाजी पुंडलिक व्याळीज**	११३-११८

VOLUME - IX, ISSUE - III - JULY - SEPTEMBER - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

१८. नरहर कुरुंदकरांचे सांस्कृतिक इतिहास लेखन

डॉ. क्षिरसागर बी. एस.
इतिहास विभाग प्रमुख, शिवाजी महाविद्यालय, हिंगोली.

प्रस्तावना

साहित्य क्षेत्रामध्ये महाराष्ट्रात नरहर कुरुंदकरांचे स्थान [illegible] आहे. केवळ साहित्यक्षेत्रातीलच नव्हे तर जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रामध्ये त्यांनी आपल्या वैचारिकतेचा ठसा उमटविला आहे. त्यांच्या विचारविश्वाची मोठी छाप महाराष्ट्रावर होती. सामाजिक, राजकीय, [illegible], [illegible] विषयक लेखनातून कुरुंदकरांनी सर्व महाराष्ट्राचे मंथन केले. अध्ययन व अध्यापन करणे हा त्यांचा मूळ स्वभाव. त्यांनी तत्कालीन समाज व राजकारण यामध्ये निर्माण झालेल्या विविध प्रश्नांवर लेखन केले आहे. याशिवाय दलितांच्या समस्या, मुस्लीम संदर्भातील लेखन, काव्यशास्त्र व हैद्राबाद मुक्तीसंग्राम विषयक त्यांनी केलेले लेखन हे त्यांच्या बुध्दीचा पल्ला फार मोठा होता. हे स्पष्ट करणारे आहे. कुरुंदकरांनी ३५ ग्रंथाचे लेखन करुन या ग्रंथाद्वारे विविध तत्कालीन प्रश्नावर चर्चा केली. याशिवाय प्रस्तावना लेखन, पुस्तक परिचय व परिक्षण करुन, विविध विषयावर आपले मत ठामपणे मांडले. खरे म्हणजे भाषण आणि लेखन हा कुरुंदकरांना छंद किंवा व्यवसाय नव्हता तर तो एक कर्तव्याचा भाग होता. जेंव्हा एक व्यक्ती अनेक विषयामध्ये चिकित्सक पध्दतीने आपले मत मांडतो. त्याविषयामध्ये आपले स्थान निर्माण करतो. तेंव्हा त्या व्यक्तीचे व्यक्तीमत्व हे सर्वसामान्य मानसापेक्षा वेगळे असे असते. कुरुंदकरांचेही असेच होते. त्यांच्यामध्ये लक्षणीय स्मरणशक्ती होती. समाधीपणा, मुद्देसूदपणा व तर्कशुध्दता हे गुण त्यांच्या अंगी रुजले होते. श्रध्दा आणि चिकित्सेचे चमत्कारीक मिश्रण म्हणजे नरहर कुरुंदकर.

इतिहास हे कुरुंदकरांचे आवडीचे ज्ञानक्षेत्र. त्यांच्या चिकित्सक वृत्तीमुळेच ते इतिहास लेखनाकडे वळले. प्राचीन, मध्ययुगीन व आधुनिक इतिहास लेखनाबरोबर कुरुंदकरांनी सांस्कृतिक इतिहासासंबंधीही विपुल प्रमाणात लेखन केले आहे. प्रस्तावना लेखन, पुस्तक परिक्षण व परिचयातून त्यांनी आपले सांस्कृतिक इतिहासाबाबतचे [illegible] विचार प्रदर्शित केले आहे. विशेषत: ढेरे. रा.ची. यांच्या 'चक्रपाणी' या ग्रंथास लिहिलेली प्रस्तावना म्हणजे महाराष्ट्राच्या संदर्भात त्यांनी केलेली सांस्कृतिक इतिहासाची विशेष चर्चा होय. कुरुंदकर एक चतुरस्त्र व [illegible] दृष्टीने समिक्षक होते. या अनुषंगाने त्यांचे प्राचीन साहित्य संशोधनविषयक विचार महत्वाचे आहे. [illegible] म्हणून महत्वाचे नसतात त्यांचे सांस्कृतिक इतिहासाचे साधन म्हणून अपार महत्व असते.[१] असे [illegible] नमूद केले आहे. कारण काव्य, चित्रकला यामधूनही कुरुंदकरांनी सांस्कृतिक इतिहासाकडे [illegible].

'[illegible] आणि मराठी नाट्यपरंपरा' या पुस्तिकेच्या प्रस्तावनेमध्ये ही कुरुंदकरांनी आपले सांस्कृतिक [illegible] विचार प्रकट केलेले आहे. या पुस्तिकेतील म्हैसूर विद्यापिठातील डॉ. एस.एस. कृष्णमूर्ती व [illegible] यांचे लेख म्हणजे 'यक्षगान' संदर्भातील मराठी नाटक व नृत्य नाट्यशैलीचे

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

75

आहेत. हे लेख मराठी रंगभूमी, मराठी नाटक या दोन्ही दृष्टीने आणि रंगभूमिच्या प्रयोगप्रधान रुपाच्या उगमांचा शोध घेण्याच्या दृष्टीने महत्वाचे आहेत. असे त्यांना वाटते. साहित्यप्रकार असो किंवा कलाप्रकार असो त्याचा उगमांना आपण जेंव्हा ऐतिहासिकदृष्ट्या शोध घेतो. त्यावेळी हा शोध स्पष्ट नसतो तेव्हा उजेडात आलेली नवी माहिती, काही जुने गुंते उळगडणारी ठरते तर काही नवे गुंते निर्माण करणारी ठरते.[2] अशा प्रकारे नवा शोध लावण्याचा प्रयत्न डॉ. कृष्णमूर्ती व तारा भवाळकर यांच्या निबंधावर भाष्य करतांना केला आहे. तसेच यक्षगानात पात्रधारी व अर्धधारी असे दोन शब्द येतात. याबाबतही ते स्पष्ट उकल करतांना दिसतात.

रा. चि. ढेरे यांच्या चक्रपाणी या ग्रंथला लिहिलेल्या प्रस्तावनेत ढेरेविषयी कुरुंदकर म्हणतात. मराठी साहित्याच्या आधारे महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक इतिहासाची सत्वधारा जपणारे रा. चि. ढेरे हे या प्रवाहाचे पाईक आहेत. महाराष्ट्रात अत्यंत समृध्द असलेले. परंतू उपेक्षित राहिलेले हे दालन त्यांनी अभ्यासकापुढे खुले केले. सांस्कृतिक इतिहासाची जिज्ञासा ढेरेंनी जेवढी दर्शविली तेवढी इतरांना दर्शविता आली नाही. धार्मिक परंपरांचे वाङमयावरील संस्कार हा ढेरे यांना न संपणारा जिज्ञासेचा विषय आहे. त्यामुळेच ढेरे यांचे वाङमय ऐतिहास संशोधन सांस्कृतिक इतिहासाच्या संशोधनाचा भाग बनत चालले आहे.[3] अशा प्रकारे रा.चि. ढेरे हे सांस्कृतिक इतिहास संशोधनाचे पाईक आहेत. असे कुरुंदकरांनी नोंदविले आहे. यामुळेच सांस्कृतिक इतिहास हा तत्कालीन सामाजिक परिस्थिती समजण्यासाठी अधिक जवळ केला पाहिजे, असा उपदेश कुरुंदकरांनी केला आहे.

'मुडलगीचे स्वामी' या ग्रंथाचे परिक्षण करतांना प्राचीन मराठी साहित्य हा सांस्कृतिक इतिहासाच्या संशोधनातील महत्वाचा घटक आहे. कारण संशोधनाच्या क्षेत्रात काही योगायोग असतात. महत्वाचे भांडार उपलब्ध होणे हा प्रकार असा असतो. पण दैवगत्या हाती आले त्यांचे महत्व ओळखणे, साधनांचे संपादन व विवरण करणे, त्यातून जी माहिती उजेडात येते तिचे दुवे नीट जुळविणे हा भाग परिश्रमाचा व प्रज्ञेचा असतो. या मराठी साहित्यरचनेचे महत्व काव्य म्हणून नसून सांस्कृतिक इतिहासाचे साधन म्हणून आहे.[4] प्राचीन मराठी साहित्याकडे कुरुंदकर सांस्कृतिक इतिहासाचे साधन म्हणून पाहावे, असा नवा दृष्टीकोण त्यांच्यामध्ये प्रगट होत गेल्याचे दिसते. 'लोकसाहित्याची रुपरेखा' हा दुर्गा भागवत यांचा लोकसाहित्यावर लिहलेला ग्रंथ. या ग्रंथावरील समिक्षेत ते म्हणतात. ''लोकसाहित्याची व्यापक अभ्यासाची पध्दतशीर रुपरेखा या ग्रंथामुळे मराठीत प्रथमच उपलब्ध होत आहे. सामाजिक आणि सांस्कृतिक अशा इतिहासाचे अभ्यासाचे हे साधनसाहित्य आहे.[5] त्याकडे लक्ष वेधून याची जाणीव ठेवावी असा विचार ते मांडतात. लोकसाहित्याची निर्मिती करणारे जे विविध संप्रदाय उदयाला कसे आले? संप्रदायाच्या [illegible] कार्य कसे व कोणते आहे. याची ओळख दुर्गा भागवतांनी करुन दिली असली तरी या विविध संप्रदायांच्या [illegible] उणिवा आणि सामर्थ्यस्थान याकडे त्यांचे लक्ष तितक्या प्रमाणात गेलेले नाही.[6] अशा प्रकारे दुर्गा भागवतांच्या उनेक उणिवा त्यांनी समोर आणण्याचा प्रयत्न केला आहे. एवढेच नव्हे तर दुर्गा भागवत यांच्या ग्रंथाद्वारे कुरुंदकरांनी सांस्कृतिक इतिहासाचा शोध घेतला. दुर्गा भागतांच्या ग्रंथाच्या परिक्षणातून कुरुंदकरांनी समतोल अभ्यासाची पध्दतीही प्रकट [illegible] दिसते. लोकसाहित्याची रुपरेखा हा ग्रंथ सांस्कृतिक इतिहासाचा आरसा आहे. भारतीय सांस्कृतिक [illegible] समजावून घेण्यासाठी हा ग्रंथ 'अव्वल दर्जाचा ग्रंथ' म्हणून या ग्रंथाचे मोल मान्य करुन कुरुंदकरांनी [illegible] ग्रंथाचा मोठेपणा नव्या कक्षा निर्माण करण्यावर व चिंतनाला प्रेरक होण्यावर असतो. [illegible] कुरुंदकरांनी मूल्यमापनावर भर दिला आहे. 'लोकसाहित्याचे

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

अंतरंग' या प्रभाकर मांडे यांच्या ग्रंथाना शोध घेतांनी लोकसाहित्याचा समाजजीवन व लोकविधीशी संबंध आहे. हा मुद्दा आपण प्रमाण मानला तर परंपरागत समूहमनात रुढलेले सर्व विधी, समजुती आणि या विधी व समजुतीच्या मुळ उगमाचा शोध हे लोकसाहित्याच्या उगमातील केंद्रीय स्थान होऊन जाते.[८] असे मार्मिक भाष्य कुरुंदकर करतात. दुसरे सांस्कृतिक साहित्याची सामग्री म्हणून लोकसाहित्याचा विचार करतांना त्यांनी समाजजीवनाच्या संदर्भात मुलत: निर्माण झालेल्या साहित्याचा विचार झाला पाहीजे, परंपरागत लोकमानस ज्या – ज्या रुपात निर्माण होईल ती सर्व साधने समुच्चयाने अभ्यासली पाहिजे... तर कल्पनेने प्रभावीत झालेल्या मनाचे अवशेष लोकसाहित्यात विविध रुपात आढळतात.[९] ही तीन मुद्दे मांडून कुरुंदकर 'लोकसाहित्याचे अंतरंग' या ग्रंथातून सांस्कृतिक इतिहासाचा शोध घेतात. साहित्याच्या संस्कृतिचा अभ्यास करतांना कुरुंदकरांनीची प्रतिमा अधिक उजाळलेली दिसून येते. कुरुंदकर म्हणतात, ''वारकरी साधू संताचे वाङमय हे हिंदू धर्माच्या चौकटीत निर्माण झालेले वाङमय आहे. या वाङमयाचा अभ्यास इतिहास, संस्कृती व साहित्य या संदर्भात करावयाचा असतो.[१०] अशा प्रकारे विचार ते प्रकर्षाने मांडतांना दिसतात. 'धार आणि काठ' या समीक्षात्मक कादंबरीतून त्यांनी वि.का. राजवाडे यांचे ऋण मान्य करुन राजवाडेंनी कादंबरी वाङमयाशी निगडीत असणारे तात्विक प्रश्न लक्षात घेणे हे एक आश्चर्य आहे. यादृष्टीने वि. का. राजवाडे यांच्या निबंधाचा विचार जर अधिक गंभिरपणे झाला असता, तर मराठी सामीक्षेवर त्याचे इष्ट परिणाम झाले असते.[११] अशा प्रकारच्या विवेचनाने कुरुंदकर हे इंटेलेक्च्युअल हिस्ट्री यासारख्या नव्या प्रांतात अभ्यासाचे उपेक्षित पैलू स्पष्ट करतांना दिसतात.

महाडचा मुक्तीसंग्राम हे महाराष्ट्रातील सामाजिक क्रांतीचे प्रतिक आहे. प्रा. राम बिवलकर व प्रा. [illegible] कांबळे यांच्या 'महाड' विषयक लेखनातून कुरुंदकरांनी सांस्कृतिक इतिहासाचा शोध घेतांना [illegible] 'महाडचा मुक्तीसंग्राम' हा वैभवशाली समाजक्रांतीचा आरंभ बिंदू मानतात.[१२] कारण पारंपारिक [illegible] [illegible] सार्वजनिक तळ्यावरील पाणी पीणे किंवा मंदिरात जाऊन पूजा करणे [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आहे. [illegible] आहे. दोन्हीकडे [illegible] विचार ते मांडतात. [illegible] ३८ वर्षानंतर भारतीय [illegible] अनेक बाबी होतांना [illegible] परंतु अमेरिकेत [illegible] [illegible] दलितांकडे पाहतांना भारतीय [illegible] अमेरिकेतील [illegible] या पध्दतीने पाहतात. तसे

७७

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

[illegible] त्यांनी समोर आणला आहे. अशा प्रकारे निग्रो व भारतीय [illegible] स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न कुरुंदकरांनी केला आहे.

[illegible] पंथाच्या प्रभावाची मीमांसा, त्यातील वारकाव्याचेही मार्मीक विश्लेषण केले [illegible] व कर्मकांड त्यांच्याशी एकजोव झाला असल्याने बहुजन समाज शैवमार्गापासून [illegible] वैष्णव भक्तीची लोकप्रियता वाढली होती.[१५] तसेच महानुभाव व वारकरी संप्रदायांच्या [illegible] करताना ते दोन्ही पंथांना रुढ परंपरेचे विरोधक मानतात. सांस्कृतिक इतिहासाचा शोध व्हावा [illegible] पंथाचे भ्रम व विभ्रम शोधुन महानुभाव वाङमयाचा सर्व बाजूंनी चिकित्सक अभ्यास झाला [illegible] ते सतत चर्चा करतात. संस्कृतिक इतिहासाचा शोध घेतांना कुरुंदकरांनी मूर्तिविज्ञानाचा अभ्यास [illegible] मूर्तीचे लोकपरंपरेतील सामाजिक उगम तपासले पाहिजेत. असा वेगळा विचार करुन 'चक्रपाणी' [illegible] प्रस्तावनेत ते म्हणतात. 'चांगदेवाचे मणिसिध्द हे एक नाव आहे. या शब्दाचा अर्थ उर्ध्वरिता असा [illegible] हा शब्द वज्रायन परंपरेत येतो. या परंपरेचे अस्तित्व बौध्द लेण्यातून डॉ.आर.एस. गुप्ते यांनी सिध्द केले.[१६] यावरुन कुरुंदकर युक्तीवाद करतात कि, 'नागार्जुन' हा बौध्द असावा. असा एक वेगळाच शोध त्यांनी सांस्कृतिक इतिहासामध्ये लावलेला निदर्शनास येतो. मुर्ती विज्ञानाचा अभ्यासातील कुरुंदकरांचा दृष्टिकोण वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. ब्रह्मानंद देशपांडे यांच्या 'शोधमुद्रा' या ग्रंथाच्या प्रस्तावनेत कुरुंदकर म्हणतात. 'ईराई ही ग्रामदेवता महाराष्ट्रात आहे. त्याची नोंद घेतली पाहिजे. काही ठिकाणी म्हसोबा, खंडोबा या देवता विरोबा असल्यामुळे म्हाळसा ही ईराई झाली आहे. ती विराई या शब्दाचे रुप आहे. म्हणजे ईराई ही देवता महाराष्ट्राची ग्रामदेवता आहे.'[१७] अशाप्रकारे लोकदेवतांचे स्थानिक, सामाजिक स्थान स्पष्ट केले आहे. यासिवाय भाषा व [illegible]शास्त्राच्या आधारे ही त्यांनी सांस्कृतिक इतिहासावर चर्चा केली आहे. या संदर्भात ते लिहतात. [illegible] कैलास लेण्याचे जुने नाव हे माणकेश्वर लेणे असे आहे. मणी हा बौध्द वाङमयात लिंगवाचक [illegible] आहे. त्यामुळे माणकेश्वर हे शंकराचे नाव महाराष्ट्रातील वज्रयान बौध्दाच्या प्रभावाचे अवशेष असण्याचा [illegible] आहे.'[१८] असा वेरुळ लेणीच्या प्राचीन नावाचा भाषा व व्युत्पत्तिशास्त्राच्या आधाराने मतितार्थ [illegible] काढला आहे.

[illegible] इतिहास, पुराण आणि काव्य' या लेखाद्वारे लोकमानसातील शकुंतलेचे चित्र व पुराणास [illegible]निक चित्र कसे वेगळे आहे. तसेच शकुंतलेचे आख्यान हे पौराणिक आहे. विलासी राजा व [illegible] फायदा घेऊन आपल्या पुत्र पुत्रदान [illegible] व्यवहारी [illegible] गेली आहे. मात्र इतिहास हा वेगळा आहे. दुर्वास आणि कण्व यांना दुष्यंताविरोधी [illegible] आहे.[१९] कुरुंदकरांनी आपल्या लेखाद्वारे स्पष्ट केली कि कालिदास हा काव्य लिहित होता, [illegible] केलेल्या इतिहास समाविष्ट होता. हे लोकमानसापर्यंत पोहचविले पाहिजे. अशाप्रकारे [illegible] कथा पुराणाचा आधार घेऊन त्यांनी समोर आनली आहे.

[illegible] अभ्यासात संगित हा अविभाज्य भाग आहे. असे प्रमेय मांडून कुरुंदकर [illegible] आलेखच रेखाटतात. अमीर खुसरोपूर्वी संगित राजदरबार व देवळे [illegible] संगीत पसरविले हा समज चुकीचा आहे. भारतीय संगित हे मुस्लीम [illegible] अवशिष्ट आहे. भरतप्रमाणेच त्रिकांध्येतो सप्तस्वर व

Principal
Shivaji College, Hingoli

VOLUME - IX, ISSUE - III - JULY - SEPTEMBER - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

चोवीस श्रुती आहेत. हे मान्य लक्षात घेऊन ज्ञानकोषकारांनी भारतीय संगितावर ग्रीकांचा दाट परिणाम झाल्याचे म्हटले आहे. या संदर्भात कुरुंदकर म्हणतात की, भारतीय संगितावर ग्रीकांचा परिणाम झाला नसून ग्रीक संगितावर भारतीय संगिताचा परिणाम झाला आहे.[२०] सप्तस्वरांचा उगम हा भारतात आहे. भारतीय श्रुतीविवेचनाचा आधार मध्यममार्गाचा च्युतपंचम हा आहे. हा जोपर्यंत ग्रीकात येत नाही. तोपर्यंत भारतीय संगीतावर ग्रीकांचा परिणाम सांगण्यात अर्थ नाही. उलट बौध्द धर्म ज्या ज्या ठिकाणी गेला त्या त्या ठिकाणी भारतीय संगित घेऊन गेला.[२१] म्हणून चीन, जपान, जावा, सुमात्रापर्यंत भारतीय संगिताने आपली छाप टाकली होती. ही वस्तुस्थीती आहे. याशिवाय वात्स्यायनाने कामसूत्र, गाथा, सप्तसती, गुप्तकालीन वीणाधारक, समुद्रगुप्ताची नाणी, याज्ञवल्क्यस्मृती, मत्स्यपुराण, चतुर्वर्ग चिंतामणी, भविष्योत्तर पुराण, भरतमुनीचे नाट्यशास्त्र इत्यादींची चर्चा करीत कुरुंदकर भारतीय संगिताकडे स्वतंत्र दृष्टीने पाहतात. भारताची परंपरा आपण समृध्द करीत आहोत. त्यात थोडेफार तपशिल एखाद्या बदलले असतील.[२२] अशाप्रकारे भारतीय कलेमधील संगीताचा इतिहास सदोष असून तो नव्याने लिहिला पाहिजे, यावर त्यांनी भर दिला आहे. याशिवाय 'भ्रमर', 'श्यामा' इत्यादी शब्दांची महाभारतकालीन व्युत्पत्ती शोधतांना विद्वानांचे प्रयत्न त्यांना चिंतनीय वाटतात. परंतू पुरावा महत्वाचा हे ही ते दर्शवितात.

सांस्कृतिक इतिहासाच्या नव्या अभ्यासपध्दतीविषयी ते म्हणतात की, समाजशास्त्रीय अभ्यासाची एक महत्वाची व अपरिहार्य ठरणारी पध्दत आहे. शुध्द ऐतिहासिक पध्दतीपेक्षा या पध्दतीचे निराळेपण, वेगळेपण समजून घेतले पाहिजे. आणि या पध्दतीच्या वापराची अपरिहार्यता आपण समजून घेतली पाहिजे.[२३] याकडे ते कटाक्षाने लक्ष वेधतात.

सारांश

इतिहासकार म्हणून नरहर कुरुंदकरांचे योगदान फार मोठे आहे. खरे म्हणजे वाङमयीन समीक्षेच्या [illegible]तून कुरुंदकर इतिहासमिमांसेकडे वळतात. कुरुंदकरांचे सांस्कृतिक इतिहासातील विवेचन हे अस्सल [illegible] जमा करुन, अथवा एखादा संशोधनाचा कार्यक्रम हाती घेऊन झालेले नाही. तर कुरुंदकरांचे [illegible] विवेचन हे अन्वेषणावर आधारीत विश्लेषण करण्यावर भर देणारे आहे. नरहर कुरुंदकरांची [illegible] लेखनातील एक वेगळी पध्दत प्रामुख्याने दिसून येते. ती म्हणजे अगोदरच काटेकोरपणे घटनांचा [illegible] पाहावयाचा, तसेच संबंधित संदर्भ व पुरावे यांचा क्रमुन अभ्यास करावयाचा, मगच [illegible] करायचा ही त्यांनी सारासार अभ्यास पध्दती त्यांच्या इतिहासलेखनात विशेषत्वाने [illegible] सांस्कृतिक इतिहासावरील भाष्य ही प्रामुख्याने त्यांनी लिहिलेल्या विविध ग्रंथाच्या [illegible] समोर आले आहे. या प्रस्तावना लेखनामधून याशिवाय विविध पुस्तक परिक्षण व [illegible] सांस्कृतिक इतिहासाचा शोध तर घेतलाच परंतू त्याचबरोबर जे जे ग्रंथ सांस्कृतिक [illegible] त्यातील गुण दोष याविषयी ही त्यांनी निर्भीडपणे आपले मत [illegible] [illegible] हे साहित्य आहे. साहित्यातूनच खरा सांस्कृतिक इतिहास [illegible] [illegible] सांस्कृतिक इतिहास विषयक भाष्य कुरुंदकरांनी केले आहे. [illegible] [illegible] सांस्कृतिक इतिहास लेखनाच्या [illegible]

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

संदर्भ

१. वाडीकर, [illegible], भगद दत्ता. (संपा). (१९८७). परिचय : पुणे. इंद्रायणी साहित्य प्रकाशन. पृ. [illegible]
२. ढेरे रा.चि. (संपा). (१९९१). रंगनिमर्ग: पुणे. इंद्रायणी साहित्य प्रकाशन. पृ. २८०
३. रसाळ. सुधीर. (संपा). (१९८५). *नरहर कुरुंदकर विशेषांक*, प्रतिष्ठाण. पृ. ९३
४. रसाळ. सुधीर. (संपा). *नरहर कुरुंदकर विशेषांक*. प्रतिष्ठाण, पृ. ३१
५. कुरुंदकर, नरहर. (१९६७). मागोवा : पुणे. देशमुख आणि देशमुख कंपणी पब्लिशर्स. पृ. १२३
६. रसाळ, सुधीर. (संपा), *नरहर कुरुंदकर विशेषांक*. प्रतिष्ठाण, पृ. ५१
७. कुरुंदकर, नरहर. (१९६७). मागोवा : पुणे. देशमुख आणि देशमुख कंपणी पब्लिशर्स. पृ. १५१
८. कुरुंदकर, नरहर. (१९७८). ओळख : पुणे. साहित्य साधना प्रकाशन. पृ. १३९
९. कुरुंदकर, नरहर. (२०००). भजन : पुणे. इंद्रायणी साहित्य प्रकाशन. पृ. ३७
१०. कुरुंदकर, नरहर. (२०००). भजन : पुणे. इंद्रायणी साहित्य प्रकाशन. पृ. ६४
११. कुरुंदकर, नरहर. (१९९८). धार आणि काठ : पुणे. देशमुख आणि देशमुख कंपनी. पृ. ५
१२. कुरुंदकर, नरहर. (२०००). भजन : पुणे. इंद्रायणी साहित्य प्रकाशन. पृ. ५२
१३. कुरुंदकर, नरहर. (२०००). भजन : पुणे. इंद्रायणी साहित्य प्रकाशन. पृ. ६६
१४. कुरुंदकर, नरहर. (२०००). भजन : पुणे. इंद्रायणी साहित्य प्रकाशन. पृ. ७९
१५. ढेरे, रा.चि. (१९७७). चक्रपाणी : पुणे. विश्वकर्मा साहित्यालय. पृ. २४
१६. ढेरे, रा.चि. (१९७७). चक्रपाणी : पुणे. विश्वकर्मा साहित्यालय. पृ. ३७
१७. देशपांडे, ब्रम्हानंद. शोधमुद्रा. पृ. ६
१८. देशपांडे, ब्रम्हानंद. शोधमुद्रा. पृ. ११
१९. कुरुंदकर, नरहर. (१९६७). मागोवा : पुणे. देशमुख आणि देशमुख कंपणी पब्लिशर्स. पृ. [illegible]
२०. कुरुंदकर, नरहर. (१९६७). मागोवा : पुणे. देशमुख आणि देशमुख कंपणी पब्लिशर्स. पृ. [illegible]
२१. [illegible] पुणे. देशमुख आणि देशमुख कंपणी पब्लिशर्स. पृ. [illegible]
२२. [illegible] पृ. [illegible]
२३. [illegible] प्रकाशन
पृ. [illegible]

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI